

УДК: 72.012:94(477.54-25)

КОВАЛЕНКО В.В.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

КОМПОЗИЦІЙНІ АРХЕТИПИ, ЯК ОСНОВА СВІТОВОГО СПРИЙНЯТТЯ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ м. ХАРКОВА

Мета. Розкрити композиційні архетипи, як основу світового сприйняття історичного центру м. Харкова.

Методика. Під час проведення дослідження застосовано метод критичного аналізу наукової і методичної літератури, а також здійснено опрацювання практичного та історичного досвіду. У контексті статті, місто, розглядається як самостійна, натхненна сутність.

Результати. У рамках статті пропонується визначення поняття архетипу та встановлення його генезису. Наводиться детальний опис сучасного міста Харків, у якості адміністративного центру історико-географічної області України. Визначено основні типи архетипів та проведено їх компонування. Досліджено приналежність архетипів до м. Харкова та здійснено обґрунтування обраних типів. Розкрито основні архітектурні комплекси міста.

Наукова новизна. Уперше проводиться розмежування приналежності виділених архетипів до м. Харкова та наводиться детальне обґрунтування вибору.

Практична значимість. Результати роботи можуть бути використанні архітекторами та будівниками-планувальниками у якості основи, щодо реконструкції міста.

Ключові слова. Архетип, композиція, місто, архітектурні комплекси, історичний центр, відкриті міські простори, просторові границі, композиційні елементи.

Вступ. Архітектурне середовище міст завжди було виразом свого часу і рівня культури. Інтерес до проблем архітектурного середовища зародився на початку 20-го століття. На перших порах науковці більше займалися проблемами взаємодії середовища і людини на соціальному плані. Представники теорії середовища – біхевіористи на чолі з Д.Б.Уотсоном – стверджували, що людська поведінка формується під впливом соціального оточення, тобто визначається не «природженими», а соціальними і культурними факторами [1, с.46].

Проте вже на початку 20-х років були виділені і досліджувалися багато форм соціальної поведінки в просторі архітектурного середовища. У передвоєнний період дослідженнями середовища займалися вже архітектори, планувальники. Пізніше питаннями середовища стали займатися соціологи, що було характерно для Англії. У. Черчілль так сформулював проблему: «Ми формуємо будинки, а вони в той же час формують нас» [1, с. 143].

У будь-якому місті нашої планети, в силу різних історичних, функціональних і планувальних особливостей, формується міське середовище. У той же час, міське середовище можна розглядати як систему відкритих і закритих просторів. У даному науковому дослідженні акцент ставиться на відкриті міські простори м. Харкова, реконструкція, благоустрій та естетична організація яких перебувають у віданні міських

муніципалітетів. В привабливості і багатофункціональності цих просторів зацікавлене все міське співтовариство міста Харкова.

Комплексне вирішення завдань, спрямованих на створення комфортного міського середовища, неможливо без теоретичних обґрунтувань.

Автором пропонується виділення композиційних архетипів, як основи світового сприйняття історичного центру м. Харкова. Розглядається відкритий архітектурний простір міського середовища, в якості зовнішнього міського простору, що володіє власною композиційною структурою і композиційними елементами: акцентами або орієнтирами, контуром або просторовими межами, осями композиції або лініями напрямки. У роботі ключове положення займає відкритий архітектурний простір середньої величини. Даний простір можна охарактеризувати як простір при основних об'єктах, дворовий і міждворовий простір, простір скверів і площ, міських пішохідних зон, критих пасажів, молів, плазми. Простори можуть мати самостійну функцію – розподільчу, рекреаційну, комунікативну.

Постановка завдання. В умовах сьогодення, високий рівень архітектурного розвитку сучасних міст виходить на перше місце у будь-якій сфері наукового дослідження, проте, до теперішнього часу, залишається цілий ряд практичних завдань, вирішення яких виявляється досить проблематичним для більшості науковців. До числа подібних завдань відноситься задача виділення композиційних архетипів, як основи світового сприйняття історичного центру м. Харкова. Це, у першу чергу, обумовлено складністю формалізації процесу виділення композиційних архетипів, їх відокремлення та типізація. Виходячи з цього, все ще немає розробленого математичного або технологічного підходу який би задовольняв усі потреби цієї сфери, та ефективно здійснював виділення композиційних архетипів або розкривав універсальну методику типізації. Однак, варто зазначити, що для деяких ситуацій, розроблені моделі [2, 3, 4, 5] є доволі придатними для тієї чи іншої практичної задачі, та при застосуванні узагальненого підходу вдається отримати задовільні результати.

Результати дослідження. Проблематика дослідження композиційних архетипів сучасного міста представлена в роботах таких вітчизняних і зарубіжних вчених як С. А. Шубович [2], Р. Арнхейм [3], А. Г. Раппапорт [4], В. Nevorotov [5], А. Лейбфрейд, Ю. Полякова [6], М.Ю.Блінова [7], Ю. С. Янковская [8], та ін.

Досить велику кількість публікацій присвячено опису історико-довідкового аспекту розвитку архітектурної середовища м. Харкова [9, 10, 11, 12]. Незважаючи на різноманітність вирішуваних задач, в даний час склався загальноприйнятий підхід до подання задачі типізації композиційних архетипів, у вигляді ієрархічного алгоритму, що представляє особливу композицію алгоритмів локалізації основних архітектурних просторів (відкритих, закритих) [3].

В даний час ведеться активна робота з розвитку моделей і поширенню їх сфери дії на початково-суперечливі і формалізаційні завдання. Значні результати у даному напрямку досягнуті А. Г. Раппапортом [4].

Головною одиницею архітектурного сприйняття простору сучасного міста є архетип (в рамках даного дослідження.) Довідник під редакцією В.Т. Мінервина наводить наступне визначення поняття «архетип» «...Архетип – (від грец. Arche – початок і typos –

образ). Прообраз, початковий образ, ідея; виключно стійкі схеми (шаблони), притаманні мисленню, поведінки людей, а також об'єктам (результатами) їх творчої діяльності...» [13, с. 165].

Архетип – це прообраз, ідея, «ідеальна форма» буття, «цілісний образ». Він є носієм смислів символів через розкриття знакових систем. Використання символічно-знакових систем є основою формування тематичних кодів художньої мови архітектурно-поетичного образу і стилю, як найвищого щаблю вираження архітектурно-просторового аспекту міста. Платон називав архетипами образи-ідеї. На думку К.Г.Юнга, архетип «не може бути зведений до простої формули. Це посудина, яку нам ніколи не спорожнити і не наповнити. Він існує лише потенційно і, оформившись, перестає бути тим, чим був раніше. Він продовжує жити століттями і завжди вимагає нового тлумачення» [14, с. 167].

Архітектура ще з античності осмислювалася як міфопоетична модель світу, середа, що походить з космосу, протиставлена зовнішньому хаосу. Місто сприймалося через його архетипічні елементи: сакральну середину і профанічну периферію, зовнішній і внутрішній почати, що виражаються через світло і тінь, вогонь і воду, антропоморфність архітектурного середовища. Архітектурні асоціації наділяють місто складною семантикою, до основних елементів якої відносяться: світове дерево, 35 перехресть, що фіксують «центр світу», кордони, що розділяють «місто» і «не-місто» і «шлях», що зв'язує їх в ціле. Таким чином, місто, в розумінні автора, постає складним і насиченим архетипами просторовим середовищем. Семантична складність цього середовища визначається, в першу чергу, його матеріальною основою – функціонально утилітарними аспектами архітектури.

Образ архітектурного об'єкта, як його естетичне сприйняття, формується за законами композиції. Всі композиційні засоби пов'язані між собою, з фундаментальними потребами, з процесами діяльності та поведінки людей – вони направляються творчим задумом і формують цілісну естетично значиму середу. Ансамбль фактично завжди є частиною більш великої системи природного середовища і визначається відносинами цієї системи. Все це можна простежити і в формуванні архітектурного ансамблю історичного центру м. Харкова, створюваного навколо потужної просторової кульмінації – акваторії великої річки Харків.

Спираючись на модель, що викладена у [15]. Розділивши 12 архетипів [14] на 4 групи, автор співвідносить їх з чотирма ведучими людськими мотиваціями / базові потреби, що утворюють дві пари, які перебувають у постійному протиріччі: «Належність – Незалежність» і «Стабільність – Розвиток». Структурна схема групи архетипів наведена на рис. 1.

* розробка автора на основі [14,15]

Рис. 1 Групи архетипів

Місто Харків – адміністративний центр історико-географічної області України, за яким закріпилася назва «Слобожанщина».

Харків, виникнувши на степовому поприщі Московської держави у середині XVII ст. у вигляді невеликої дерев'яної фортеці, він з часом перетворився на столицю регіону, відому під назвою Слобідської України, у другий після Львова університетський центр на українській території. У новітній період своєї історії Харків увійшов як один з найбільших мегаполісів Російської імперії та Радянського Союзу, другий після Києва освітній, індустріальний і військово-промисловий центр України.

Харків, якщо розглядати місто, як самостійну, натхненну сутність, відноситься до групи архетипів «Творець – Правитель», ведуча мотивація – Стабільність.

Прояв архетипу «Творець»:

- Територія «співаюча», «музична», «творча», «багатоголоса»
- Територія, де зберігся і сильний зв'язок з корінням, що дає нескінченну здатність і енергію до творчості
- Промислове місто, високотехнологічні виробництва
- Територія «ремісничача», місто майстрів, винахідників і конструкторів
- Найчистіше промислове місто на території України

Харків – Творець готовий створювати структури, що роблять вплив на культуру, суспільство, освіту. Творець допомагає створити вічні цінності і втілити бачення, уявлення у форму, він має багату уяву і схильний до творчості. Харків – це Творець-творець, він сприяє самовираженню, допомагає створювати інновації, втілювати їх у реальність.

Головними архітектурними проявами виступають: музейне містечко і площа Тевелева (Конституції), Харківська «стрілка» – злиття річок Лопані і Харкова», Держпром, Площа Свободи (колишня площа Держинського) – шоста за величиною площа в Європі і дванадцята у світі.

Місто – освіти, тому в його зовнішності можуть співіснувати різні архетипи, але в цьому випадку головним є архетип Шукача, а решта архетипів доповнюють і конкретизують його, формулюючи вимоги до різних його сфер і підсистем.

Прояв архетипу «Правитель»

Столиця у минулому, друга за Києвом

Місто-зразок для інших міст / територій: турбота про городян, комфорт життя в ньому, суміщення «несумісних» понять (наприклад «чисте повітря, чиста вода» і «промислове виробництво»), дружня інфраструктура, стабільність.

Крім цього, місто схильне до високого статусу, союзу і взаємодії з могутніми силами і, що важливо, побоюється хаосу, вважає його своїм ворогом, бореться з ним для загального блага. Він допомагає бути людям більш організованими. Мета правителя – здійснювати контроль і створити процвітаюче, успішне співтовариство. Він готовий взяти на себе відповідальність за стан свого співтовариства, ввірених йому людей. Правитель – це керівник, начальник, адміністратор, аристократ, строгий і справедливий батько.

Правитель, що функціонує в інтересах городян, бізнесу, науки, суспільства, що розвивається, має риси архетипу Турботи.

Турбота в даному контексті доповнює, уточнює образ Правителя, що піклується про людей, члена бізнес-спільноти та організацій, що зазнають труднощі або потрапили в біду. Очевидно, що цей архетип формує уявлення про процеси управління містом, формує вимоги і запити до місцевої влади.

Головними архітектурними проявами виступають: Площа Рози Люксембург, Успенський собор, Губернаторський палац.

Однак варто відзначити, що наразі, у місті Харків майже все побудовано дворянами та купцями, та не має ніякої архітектурної цінності. У місті мінімальна кількість історичних і архітектурних пам'яток, що, в свою чергу розкриває широкі можливості за для архітекторів та будівників-планувальників.

Висновки. Проведене наукове дослідження основних композиційних архетипів сучасного Харкова виявило, що місто відноситься до групи архетипів «Творець – Правитель», ведуча мотивація – Стабільність.

Згідно запропонованого окреслення архетипів виявлено основні архітектурні прояви кожного з композиційних архетипів у якості забудов або планувальних рішень.

Творець – Музейне містечко, площа Тевелева (Конституції), Харківська «стрілка», Держпром, Площа Свободи.

Правитель – Площа Рози Люксембург, Успенський собор, Губернаторський палац.

Список використаних джерел

1. Уотсон Дж. Б. Психология как наука о поведении. М. – Л., 1926, Харьков, 1926; статьи К. S. Lashley. – "Psychol. Rev.", 1925.
2. Шубович С. А. Архетипы как фактор формообразования в архитектуре / С. А. Шубович; Гос. НИИ теории и истории архитектуры и градостр-ва. Исслед. семинар "Язык и история". – К., 1999. – 24 с.
3. Арнхейм, Р. Динамика архитектурных форм [Текст] / Р. Арнхейм. – Москва: Стройиздат, 1984. – 193 с.

4. Раппапорт, А. Г. Смысл в архитектуре. Рукопись [Электронный ресурс] / А. Г. Раппапорт. – 2008. – Режим доступа: <http://papardes.blogspot.com/2009/08/1.html>
5. Nevorotov, B. Cognition and meaning [Text] / B. Nevorotov. – Hamburg: Anchor Academic Publishing, 2014. – 157 p.
6. Лейбфрейд А., Полякова Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. – Харьков: Фолио, 2004. – 335 с.
7. Блінова М.Ю. Співвідношення понять «сприйняття», «розуміння» та «смысл» в дослідженнях соціокультурного аспекту архітектури. – Том 4. – № 1 (9). – 2015. – С. 7-10.
8. Янковская Ю. С. Семиотика в архитектуре – диалог во взаимодействии: Место семиотических исследований в современной теории архитектуры. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ин-та, 2003. – 125 с.
9. Харьков туристический. 100 мест, которые нужно увидеть // В городе. Харьков. – Харьков: ООО "Издательство"Теленеделя-Харьков", 2011. – В. 2. – С. 92.
10. Гусев А. Н. Харьков. Его прошлое и настоящее: историко-справочный путеводитель в рисунках и описаниях. – Репринт издания 1902 г. – Харьков: Сага, 2009. – 274 с.
11. Посохов С., Денисенко О. Харьков: путеводитель.. – 3-е изд., перераб.. – Харьков: Золотые страницы, 2011. – 144 с.
12. Парамонов А. Ф. Харьков. Харьковская область. Путеводитель. – Харьков: Библекс, 2008. – 256 с.
13. Словарь-справочник/ Под общ. ред. В.Т.Минервина. – М.: «Архитектура – С», 2004. – С.165.
14. Юнг К.Г. Человек и его символы – Санкт-Петербург: Б. С.К., 1996. – С. 451.
1. Марк М., Пирсон К Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов // М.Марк, К.Пирсон – Издательство: Питер, 2005. – 336 с.

References

1. Watson, John B. (1925). Uotson Dzh. B. Psihologija kak nauka o povedenii. Per. s angl [Watson John B. Psychology as a science of behavior. Translation from english]. Odessa [in Ukrainian].
2. Szubowicz, S. A. (1999). Arhetipy kak faktor formoobrazovaniya v arhitekture [Archetypes as a factor of morphogenesis in architecture]. Kiev: Gos. NII teorii i istorii arhitektury i gradostr-va. Issled. seminar "Jazyk i istorija". [in Ukrainian].
3. Arnheim, R. (1984). Dinamika arhitekturnyh form [The dynamics of architectural form]. Moscow: Strojizdat [in Russian].
4. Rappaport, A. G. (2008). Smysl v arhitekture. Rukopis' [Smysl v arhitekture. Rukopis']. Retrieved from <http://papardes.blogspot.com/2009/08/1.html> [in Russian].
5. Nevorotov, B. (2014) Cognition and meaning Hamburg: Anchor Academic Publishing, 157 p.
6. Leibfreid, A.,& Polyakov, Yu. (2004) Ot kreposti do stolicy: Zаметki o starom gorode [From the fortress to the capital: Notes on the old town]. Kharkov: Folio [in Ukrainian].

7. Blinova, M. Yu. (2015). Spivvidnoshennya ponyat' "spryuunyattya", "rozuminnya" ta "smysl" v doslidzhennyakh sotsiokul'turnoho aspektu arkhitektury [The relationship between the concepts of "perception" and "understanding" and "meaning" in studies of social and cultural aspects of architecture]. ScienceRise, 4(1), 7-10. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/textc_2015_4\(1\)_2.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/textc_2015_4(1)_2.pdf). [in Ukrainian].
8. Yankovskaya Y. S. (2003) Semiotika v arhitekture – dialog vo vzaimodejstvii: Mesto semioticheskikh issledovanij v sovremennoj teorii arhitektury [Semiotics in architecture – a dialogue in interaction: Place of semiotic research in the modern theory of architecture]. Yekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo in-ta [in Russian].
9. Har'kov turisticheskij. 100 mest, kotorye nuzhno uvidet' (2011). Har'kov: OOO "Izdatel'stvo"Telenedelja-Har'kov, issue 2, 92 [in Ukrainian].
10. Gusev A. N. (2009) Har'kov. Ego proshloe i nastojashhee: istoriko-spravochnyj putevoditel' v risunkah i opisanijah, Reprint izdanija 1902 g [Kharkov. Its past and present: historical-reference guide in drawings and descriptions, Reprint of the edition of 1902]. Kharkov: Saga [in Ukrainian].
11. Posokhov, S., & Denisenko, O. (2011) Har'kov: putevoditel', 3-e izd., pererab. [Kharkiv: guide. – 3rd edition., redesigned] Kharkov: Zolotye stranicy [in Ukrainian].
12. Paramonov, A. F. (2008). Har'kov. Har'kovskaja oblast'. Putevoditel' [Kharkov. Kharkiv region. Guide.] Kharkov: Bibleks [in Ukrainian].
13. Slovar'-spravochnik Pod obshh. red. V.T. Minervina (2004). Moscow: «Arhitektura – S».
14. Jung C. G. (1996). Chelovek i ego simvolj [Man and his symbols] . Saint Petersburg: B.S.K. [in Russian].
15. Mark, M.,& Pearson, K. (2005) Geroj i buntar'. Sozdanie brenda s pomoshh'ju arhetipov [The hero and rebel. The branding with archetypes] Saint Petersburg: Piter [in Russian].

КОМПОЗИЦИОННЫЕ АРХЕТИПЫ КАК ОСНОВА МИРОВОГО ВОСПРИЯТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ЦЕНТРА Г. ХАРЬКОВА

КОВАЛЕНКО В. В.

Харьковский государственный технический университет строительства и архитектуры.

Цель. Раскрыть композиционные архетипы, как основу мирового восприятия исторического центра г. Харьков.

Методика. Во время проведения исследования применен метод критического анализа научной и методической литературы, а также осуществлена обработка практического и исторического опыта. В контексте статьи, город, рассматривается как самостоятельная, вдохновленная сущность.

Результаты. В рамках статьи предлагается определение понятия архетипа и установления его генезиса. Приводится подробное описание современного города Харьков, в качестве административного центра историко-географической области Украины. Определены основные типы архетипов и проведена их компоновка. Исследована принадлежность архетипов в г. Харькове и осуществлено обоснование выбранных типов. Раскрыты основные архитектурные комплексы города.

Научная новизна. Впервые проводится разграничение принадлежности выделенных архетипов в г. Харьков и приводится детальное обоснование выбора.

Практическая значимость. Результаты работы могут быть использованы архитекторами и строителями-планировщиками в качестве основы, по реконструкции города.

Ключевые слова. *Архетип, композиция, город, архитектурные комплексы, исторический центр, открытые городские пространства, пространственные границы, композиционные элементы.*

COMPOSITE ARCHETYPE AS THE BASIS OF WORLD PERCEPTION OF KHARKIV HISTORICAL CENTRE

KOVALENKO V. V.

Kharkov State Technical University of Construction and Architecture

Purpose. Expand composite archetypes, as the basis for the global perception of the historic center of Kharkov.

Methodology. During the study, the method of critical analysis of scientific and methodical literature, as well as processing carried out practical and historical experience. In the context of the article, the city is regarded as an independent, inspired entity.

Findings. As part of the article the definition of the archetype and the establishment of its genesis is proposed. A detailed description of the modern city of Kharkov, as the administrative center of the historical and geographical region of Ukraine. The main types of archetypes and held their layout. Affiliation archetypes studied in Kharkov and carried out studies of the selected type. It outlines the main architectural complexes of the city.

Originality. For the first time, a distinction supplies allocated archetypes in Kharkiv and provides a detailed rationale choice.

Practical value. Architects and builders, planners as a basis for the reconstruction of the city, can use the results.

Key words. *Archetype, composition, city, architectural complexes, historical center, urban open space, spatial boundaries, compositional elements.*